

بررسی و تحلیل لوگوتایپ‌های مطبوعات استان گیلان از آغاز تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی

چکیده:

این پژوهش توصیفی - تحلیلی، که جمع‌آوری اطلاعات در آن به صورت میدانی و کتابخانه‌ای بوده است، به تحلیل گوشه‌ای از تاریخچه گرافیک مطبوعاتی ایران و خصوصاً گیلان پرداخته است. با توجه به این که در سال‌های پیش از ۱۳۳۲ خورشیدی، نخستین تجربه‌های گرافیکی در گیلان در زمینه مطبوعات کشور در حال شکل‌گیری بود، این پژوهش با هدف تحلیل و تبیین پیشینه تایپوگرافی در ایران و خصوصاً گیلان، به لحاظ بازه زمانی از آغاز (ورود چاپ به گیلان و آغاز به کار نشریات در استان) تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی را شامل می‌شود. مقاله حاضر، ابتدا، به دسته‌بندی و سپس، تحلیل زیبایی‌شناسانه و زمینه‌های شکل‌گیری

محسن حسینی کومله
دانشجوی دکتری، مربی، گروه گرافیک،
دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی،
رامسر، ایران

Email: hmohsen327@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۵/۲۷

لوگوهای مطبوعاتی گیلان می‌پردازد. پرسش اساسی پژوهش در مقاله حاضر، این است که: زمینه‌های شکل‌گیری و عناصر زیبایی در لوگوتایپ‌های تاریخی مطبوعات گیلان کدامند؟ در مجموع، با نگاهی به لوگوتایپ‌های مطبوعاتی گیلان خواهیم یافت که می‌توان آن‌ها را بر اساس نوع دیدگاه طراح و پرداخت آن، به پنج دسته تقسیم کرد: (۱) نشانه‌های نوشتاری مشتق از خطوط سنتی ایران؛ (۲) نشانه‌های نوشتاری متأثر از حروف سری؛ (۳) نشانه‌های ترکیبی؛ (۴) نشانه‌های تلفیقی؛ (۵) نشانه‌های نوشتاری آزاد و فانتزی. در مجموع، پژوهش در خصوص مطبوعات گیلان، به عنوان بخشی از جغرافیای فرهنگی کشور پهناور ایران، به خصوص از زاویه فعالیت‌های بصری، می‌تواند بسیاری از نقاط پنهان فعالیت‌های هنری جدی در عرصه مطبوعات را روشن کند.

واژگان کلیدی: مطبوعات، لوگوتایپ، استان گیلان، نشریه، طراحی، گرافیک

مقدمه

گیلان، یکی از فعال‌ترین نقاط کشور در عرصه سیاسی و فرهنگی، خصوصاً در دوران مشروطه بوده است. حجم وسیع روزنامه‌ها و شب‌نامه‌ها و نیز چهره‌های سرشناس قابل توجهی - که از این خطه برخاسته‌اند - گواهی بر این مدعاست. گیلان، بستر مناسبی برای فعالیت‌های سیاسی در دوران مشروطه بوده است. نشریاتی همچون حبل‌المتین و نسیم‌شمال و نویسندگان و روشنفکرانی همچون ابوالقاسم لاهوتی و بعدها نیما یوشیج و ... پس از توقیف و سلب آزادی، به دلیل فضای سیاسی نسبتاً باز، به گیلان، پناه برده‌اند و با آزادی نسبی به کار خویش ادامه داده‌اند. در سال‌های نخستین پیروزی مشروطه، چاپ به شکل سربی وارد گیلان شد؛ و در همین سال‌ها، نشریات در گیلان فعالیت خود را آغاز نمودند. در سال‌های پیش از ۱۳۰۰ خورشیدی، حدود ۵۰ نشریه در گیلان، مشغول به کار بودند؛ که این خود گواهی بر جایگاه فرهنگی استان گیلان در کشور دارد. علت انتخاب بازه زمانی پژوهش حاضر تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی، تغییر شرایط سیاسی کشور پس از این سال‌ها و ورود به یک بازه زمانی با فضایی بسته بود. مطبوعات در گیلان نیز تا این سال، دارای آزادی نسبی بوده و با خاطری نسبتاً آسوده‌تر ادامه حیات می‌دادند؛ و این باعث شده بود تا در این سال‌ها، نشریات متعدد و متنوعی با انواع تفکرات و گرایش‌ها پا به عرصه نهاده بودند. از سال ۱۳۳۲ تا سال ۱۳۵۷ خورشیدی، تنها چند نشریه معدود در گیلان، مجوز فعالیت گرفته و با مشقت، به کار خویش ادامه داده‌اند. بنابراین، هم قدمت تاریخی و هم تنوع در نشریات، مبنای انتخاب بازه زمانی این پژوهش قرار گرفته است.

در این اثر پژوهشی، تکیه نگارنده بر توصیف و تحلیل تاریخی و زیبایی‌شناسانه است؛ تا زمان تنظیم این مقاله در زمینه موضوع حاضر، به طور تخصصی هیچ پژوهشی انجام نشده است، اما در حوزه‌های مشابهی همچون مطبوعات، پژوهش‌های ارزنده‌ای انجام شده که مقاله حاضر، نهایت استفاده را از آن‌ها نموده است. در این پژوهش سعی شده است که مطالب بر اساس معیارهای فنی و زیبایی‌شناسانه دسته‌بندی و سپس، ارائه گردند. مقاله حاضر، بررسی و تحلیل مصداق‌های هریک از این دسته‌هاست. اما سعی شده تا سیر تاریخی هم از قلم نیفتد و مورد توجه قرار گیرد.

بنابراین، در جدول تطبیقی پایان مقاله، به روند تاریخی لوگو تایپ‌ها هم اشاره شده است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

یکی از دغدغه‌های طراحان گرافیک برای شروع طراحی، استفاده از الگوها و منابع پیشین است که بعضاً، تبدیل به یک فرهنگ بصری می‌شوند. نقوش منسوجات، فلزکاری‌ها، گچ‌بری، ابنیه، صفحه‌آرایی سنتی، جدول‌کشی‌ها و ... از این دسته‌اند. یکی از مهم‌ترین منابع تصویری گرافیکی در ایران، سنت‌های تصویری دوره قاجار است. در این دوره، لوگو تایپ‌های مطبوعاتی دارای ویژگی‌هایی هستند که همواره، مورد توجه طراحان قرار می‌گیرد. لوگو تایپ‌های مطبوعاتی گیلان، به دلیل مجاورت و ارتباطات فراوان با شوری، به عنوان دروازه اروپا، تاثیرات و اثرات تعمدی یا سهوی از فرهنگ بصری غرب و درهم آمیختگی این فرهنگ با فرهنگ بومی، می‌تواند فرهنگ بصری مطبوعات گیلان را در این عرصه متمایز کند. بنابراین، پژوهش در این عرصه، می‌تواند به فرهنگ بصری و تقویت آن مبادرت نماید.

روش پژوهش

این پژوهش از دیدگاه داده‌ها، کیفی و از دیدگاه اهداف، کاربردی است. بدین صورت که با استخراج لوگو تایپ‌ها از نشریات دوره مذکور در مطبوعات، لوگو تایپ‌ها گردآوری و سپس، با تحلیل این داده‌ها به نتایجی دست خواهیم یافت.

پیشینه پژوهش

ادوارد براون (۱۳۸۶)، در «تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت»، رابینو (۱۳۲۹ ق.)، در «صورت جراید ایران»، جعفر خمami زاده (۱۳۷۲)، در «روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق. ۱۲۸۹ ش.» و فریدون نوزاد (۱۳۷۴)، در «تاریخ جراید و مجلات گیلان»، نگاهی فهرست‌وار به مطبوعات گیلان داشته و در کتاب‌های مذکور به تاریخ و بعضاً، به صورت ظاهری نشریات گیلان اشاره داشته و بعضاً، به لحاظ ادبی آن‌ها را تحلیل کرده‌اند. در این میان، کتاب تاریخ جراید و مجلات گیلان، به روزتر از سایرین، مجموعه‌ای کامل‌تر به حساب می‌آید. سهیل نقشی (۱۳۸۱)، در «چاپ و مطبوعات در گیلان از مشروطه تا امروز» مطبوعات گیلان را از منظر

سرزنده و فعال بوده است؛ به طوری که در این فاصله زمانی، بیش از ۲۰ چاپخانه در گیلان و حدود ۱۴۰ نشریه اعم از روزنامه، مجله و شبنامه فعالیت می کرده‌اند. در مقاله حاضر، ضمن بررسی همه عناوین نشریات مذکور و وضعیت گرافیکی آن‌ها، سعی شده تا مهم‌ترین و شاخص‌ترین نشریات مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند.

در آن سال‌ها، گرافیک در حوزه مطبوعات در سرلوحه‌ها، لوگو تایپ‌ها، صفحه‌آرایی، فونت و تصویرگری نمود می‌یافت. در برخی نشریات، سرلوحه‌ها از صفحه اول نشریه تفکیک نشده و بسیار ساده ارائه شده‌اند و در برخی نشریات، برای سرلوحه‌ها طراحی ویژه‌ای در نظر گرفته می‌شد. در زمینه صفحه‌آرایی در برخی از نشریات اولیه، ستون‌بندی دیده نمی‌شد؛ اما پس از چندین نشریات دو، سه و پس از چندین چهار ستونه شروع به فعالیت نمودند. گاهی ستون‌ها در درون خطوطی قاب‌بندی شده و گاهی نیز بدون آن ارائه می‌شده‌اند. فونت‌ها تا حدود زیادی به نوع چاپ - که اگر سنگی بوده از خطوط سنتی و اگر سربی بوده از حروف وارداتی استفاده می‌شدند - و در صورت سربی بودن، به خود چاپخانه و به روز بودن دستگاه‌های چاپ وابسته بود. در زمینه تصویرگری نیز به خصوص در نشریات متاخرتر از تصاویر طنزآمیز سیاسی در نشریات بهره می‌بردند؛ به طوری که، حتی چند نشریه تماماً، تصویری در گیلان چاپ شده که تاحدودی، متأثر از اسلاف خود، یعنی نشریات «ملانصرالدین» و «آذربایجان» بوده‌اند (حسینی کومله، ۱۳۹۱: ۱۸). لوگو تایپ‌ها هم یکی از مهم‌ترین نمودهای گرافیک در مطبوعات بود؛ به نظر می‌رسد، مدیران این نشریات، این شاخه از گرافیک را با حساسیت بیش‌تری دنبال می‌کردند. در ادامه، همان‌طور که از عنوان مقاله پیداست، به صورت جزئی‌تر به لوگو تایپ‌ها پرداخته خواهد شد.

لوگو تایپ‌های مطبوعاتی گیلان تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی

با نگاهی با تاریخچه گرافیک مطبوعاتی ایران خواهیم یافت که نخستین تجربه نشریات با چاپ سنگی بوده و بر همین مبنا، در طراحی نوشته‌ها از خطوط سنتی ایران، همچون ثلث، نسخ و نستعلیق استفاده می‌شده است. حروف نسخ تحریری که بعد-ها، در گرافیک مطبوعاتی کشور، جای بیش‌تری را

رسانه چاپی بررسی کرده و سپس، به ویژگی‌های چاپخانه‌ها و تاریخ شکل‌گیری آن‌ها پرداخته است. اما پژوهش حاضر، با اتکا به یافته‌های تصویری و آرشیوی - که با کمک منابع مذکور تکمیل شده است - به تحلیل گرافیکی مطبوعات و به طور مشخص، به تحلیل لوگو تایپ‌ها پرداخته است.

مطبوعات گیلان از آغاز تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی

شروع فعالیت مطبوعاتی در استان گیلان، مقارن با پیروزی انقلاب مشروطه در ایران بود. گیلان، به مانند تبریز و تهران و چند نقطه دیگر کشور، پیشگام فعالیت‌های مشروطه خواهانه شد و پس از پیروزی انقلاب مشروطه، فعالیت‌های مطبوعاتی، به عنوان یکی از مظاهر این انقلاب، به خصوص در شهرهای انزلی، رشت و لاهیجان رشد و نمو یافت. تعدد نشریات و استقبال مخاطب در سال‌های اولیه پس از پیروزی انقلاب مشروطه، چنان بود که تا پیش از سال ۱۳۰۰ خورشیدی، بیش از ۵۰ نشریه در گیلان مشغول فعالیت بودند. «نخستین نشریه در گیلان «خیر الکلام» بود، که به مدیریت «میرزا ابوالقاسم افصح المتکلمین» در شهر رشت اداره می‌شد» (نوزاد، ۱۳۷۹: ۹). چاپ سربی نیز یکی از دستاوردهای پیروزی انقلاب مشروطه در گیلان بوده که هم‌زاد مطبوعات در گیلان بوده است. «از سر آغاز ورود چاپ به گیلان، اطلاعات دقیقی در دست نیست؛ اما ورود چاپ به گیلان، نخستین بار با چاپ سنگی بوده است و بنا بر شواهد و قراین، پیش از ورود نخستین چاپخانه سربی، آثاری با چاپ سنگی در گیلان چاپ می‌شده است» (رضوانی، ۱۳۷۴: ۶۹۲). در آثار اولیه چاپ شده در گیلان، تنها دو نام باقی مانده است؛ مطبعه شرافت رشت و میناس انزلی؛ که هر دو از چاپخانه‌های سنگی بوده‌اند و متأسفانه، تاریخ بنیان‌گذاری آنان مشخص نیست (سهیل نقشی، ۱۳۸۱: ۲۷). اما اوضاع چاپخانه‌های سربی کمی بهتر است و اطلاعات بیش‌تری در این خصوص موجود است. «نخستین چاپخانه سربی در گیلان «مطبعه ساحل نجات» در شهر انزلی و سپس، در فاصله کوتاهی پس از آن، «مطبعه عروه الوثقی» در رشت تاسیس شد؛ که به همراه چاپخانه‌های بعدی، نقش مهمی در پیشرفت مطبوعات، خصوصاً گرافیک مطبوعاتی داشته‌اند» (همان: ۶۹۳). صنعت چاپ و نشر در گیلان در بازه زمانی انقلاب مشروطه تا سال ۱۳۳۲ خورشیدی، بسیار

برای خود باز کرد، به واسطه ورود چاپ سربی وارد فرهنگ بصری ما شد.

در گیلان شروع فعالیت مطبوعاتی با ورود چاپ سربی مقارن بوده است. بنابراین، طبیعی است که نخستین لوگو تایپ‌ها با حروف سربی و به صورت بسیار ساده و عموماً با کم‌ترین ویرایش تصویری، مورد استفاده قرار می‌گرفتند. اما پس از مدت کوتاهی، لوگو تایپ‌ها، به صورت حرفه‌ای‌تر و با حساسیت زیباشناسانه طراحی شدند. به طور مثال، نشریه خیرالکلام، به عنوان اولین نشریه گیلان در چند شماره نخست خود بارها، طراحی عنوان خود را تغییر داد، تا به طرح مورد نظر دست یابد.

با بررسی گرافیک مطبوعاتی گیلان، علی‌الخصوص در مبحث لوگو تایپ خواهیم یافت که پنج گرایش کلی در ساختار لوگوها وجود داشته است که این پنج گرایش، بر اساس نگاه زیبایی‌شناسانه و بررسی مورد به مورد و مقایسه آن‌ها با هم، دسته‌بندی شده‌اند: (۱) نشانه‌های نوشتاری مشتق از خطوط سنتی ایران؛ (۲) نشانه‌های نوشتاری متأثر از حروف سربی؛ (۳) نشانه‌های ترکیبی؛ (۴) نشانه‌های تلفیقی؛ (۵) نشانه‌های نوشتاری آزاد و فانتزی. در ذیل ضمن تعریف هر یک از این دسته‌ها، نشریات مربوط به آن‌ها نیز شرح داده خواهد شد.

نشانه‌های نوشتاری مشتق از خطوط سنتی ایران

پیشینه این نوع از نشانه‌ها، به عنوان کتاب‌های خطی و سپس، چاپی قدیمی ایران باز می‌گردد؛ این عناوین، با ترکیبی زیبا و معمولا در قالبی منسجم و هندسی ارائه می‌شدند که اوج خلاقیت هنر خوش‌نویسی در ایران بوده است. به طوری که، خطوطی چون کوفی، ثلث، نسخ و نستعلیق و ... بارها و بارها، در زمینه‌هایی چون کتاب‌آرایی و تزیینات مساجد و ... تجربیات ارزنده‌ای را پشت سر گذاشته‌اند و اینک، همین خلاقیت و نگاه، با ورود مطبوعات به ایران در قالب لوگو تایپ‌های مطبوعاتی امتداد می‌یابد. در این نوع از نشانه‌ها - که در طراحی عنوان آن‌ها، صرفاً از نوشته استفاده شده است - رد پای مستقیم و یا غیرمستقیم یک یا چند خط از خطوط سنتی در آن، قابل ردیابی است. در این میان، خطوط ثلث، نسخ و نستعلیق، بیش‌ترین جایگاه را دارند. هر چند تأثیرات خطوطی همچون محقق و ریحان و ... بعضاً در لوگوها مشهود است. یکی از تکنیک‌های مورد استفاده در این دسته از لوگوها، ترکیبات متعکس از لوگوها بوده که جایگاه ویژه‌ای

در لوگو تایپ‌های دوران قاجار داشته است. در این جا چند نمونه از این نشریات معرفی و تحلیل خواهند شد.

خیرالکلام^۱

تصویر ۱، سرلوحه نخستین شماره این نشریه را نشان می‌دهد. همان‌طور که در تصویر قابل مشاهده است، عنوان (لوگو تایپ) خیرالکلام، با خط نسخ بسیار ساده و با قلمی تقریباً برابر با قلم متن نوشته شده است. می‌توان گفت، تنها کوششی که در زمینه طراحی آن صورت گرفته است، نوع قلم، خط نسخ است

(شماره) ۱	(سال اول)	(صفحه) ۱
مؤسس علی شریک افقده	(حفظ بیخ اسلام)	ثبت اشترک سالیانه
مدیر و مدیر اداره میرزا ابوالقاسم		۱۸ تیران
افصح انگلیس	خیرالکلام	سار بلاد داخله ۲۰۰ فران
مرکز اداره		ققنار و روسیه ۵ مائط
در رشت عهده سقلان	۱۳۲۵	فرنگستان ۱۴ فرانک
بهاژ ارسال پنج نسخه		قیمت يك نسخه
وجه اشترک		در رشت ۰ سده دینار
مقاله دریافت میشود		سار بلاد داخله ۰ سده ناه

تصویر ۱: سرلوحه نخستین شماره خیرالکلام (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد).

که از قلم متن، نسخ تحریری، مجزا شده است. این لوگو تایپ، فقط در ۸ شماره نخست نشریه خیرالکلام، به کار رفت.

پس از آن، در شماره نهم، شاهد تغییری در طراحی لوگو تایپ نشریه هستیم که تصویر ۲، آن را نشان می‌دهد. این بار خیرالکلام، با خط نستعلیق و با قلم درشت در وسط سرلوحه ظاهر شد. در نخستین دگردیسی زیبایی‌شناسانه لوگو تایپ نشریه، همین که عنوان بسیار درشت‌تر از قبل گردیده و بیش‌تر به چشم می‌آمده است، برای مدیر نشریه، کافی بود؛ این لوگو تایپ برای ۵ شماره در سرلوحه این نشریه قرار گرفت. اما در شماره ۱۴ این نشریه، ناگهان سلیقه زیبایی‌شناسانه مدیریت نشریه تغییر می‌یابد (تصویر ۳). در سومین طراحی لوگو تایپ نشریه، مجدداً به خط نسخ رجوع می‌شود؛ اما این بار، با قلمی درشت‌تر از نخستین طراحی آن. به لحاظ ترکیب، هم‌چنان طراحی لوگو تایپ، بسیار ساده و بدون هیچ تکلفی در وسط سرلوحه ظاهر می‌شود. این طرح نیز فقط ۵ شماره دوام می‌آورد. همان‌طور که اشاره شد، در سه لوگوی اول این نشریه، از خطوط سنتی ایرانی استفاده شده است.

پس از چند دگردیسی زیبایی‌شناسانه - که شرح آن در ادامه

(خیر الکلام)

تصویر ۳: لوگوی چهاردهمین شماره خیر الکلام (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

الْحَيْرِ

تصویر ۵: آخرین لوگوی طراحی شده خیر الکلام شماره ۳۲ و ۳۳ (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

بصری ویژه‌ای است که مدیر این نشریه، مبذول داشته است. متأسفانه طی کوشش‌هایی که نگارنده، جهت شناسایی طراح و یا طراحان لوگوهای این نشریه، انجام داده، هیچ‌گاه به نامی برنخورده است.

نسیم شمال

«نسیم شمال»، یکی از مشهورترین نشریات تاریخ مطبوعات ایران است. نسیم شمال از شماره نوزدهم با لوگوی معروف خود ظاهر می‌شود که این لوگو، یکی از معروف‌ترین لوگوهای تاریخ مطبوعات ایران است (تصویر ۶). عنوان نسیم شمال، به خط ثلث و در ترکیبی زیبا ظاهر می‌شود. کلمه «نسیم» در پایین و کلمه «شمال» در بالای آن، در قالبی نیم‌دایره‌ای ترکیب شده‌اند. دندان‌های این دو کلمه، «ا» و «ل» در کلمه شمال، «م» در دو کلمه نسیم و شمال، و انتهای «م» و «ل»، دو به دو به موازات یکدیگر آمده‌اند و در فضای خالی درون حرف «ل»، سال انتشار نشریه در قرینگی با سه نقطه شمال آمده است. قالب نیم‌دایره‌ای لوگو، با دو مصرع شعر معروف این روزنامه - که به شکل نیم‌دایره‌ای در بالای لوگو آمده‌اند - کامل می‌شود:

«خوش خبر باشی ای نسیم شمال که به ما می‌رسد زمان وصال»

مسایلی که در سطرهای بالا گفته شد، هر چند جزئی و ظریف به نظر می‌رسند؛ اما از مسایلی فنی و کلیدی طراحی لوگو بوده‌اند؛ که امروزه نیز مد نظر طراحان بوده و در آن روزگاران، به خوبی در نسیم شمال، رعایت شده بود. این لوگو تایپ، تا

خیر الکلام

۱۳۲۵

تصویر ۲: لوگوی نهمین شماره خیر الکلام (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

الکلام

تصویر ۴: لوگوی بیست و ششمین شماره خیر الکلام؛

خواهد رفت - مجدداً این روش در دستور کار قرار گرفت و عبارت خیر الکلام، با قلمی درشت در وسط سرلوحه هویدا می‌شود (تصویر ۴). اتفاقی که در این لوگو تایپ افتاده، این است که کلمات طوری روی یکدیگر سوار شده‌اند که در قالبی هندسی قرار گیرند. کلمه «خیر» در پایین و کلمه «الکلام» در بالای آن، قرار گرفته است؛ طراح، الف الکلام را به صورت منحنی به سمت پایین و انتهای میم آن را با انحنایی به سمت بالا سوق داده است؛ تا حرکتی چرخشی در لوگو تایپ ایجاد شود. این طرح، چهار بار در سرلوحه خیر الکلام قرار گرفت. در شماره ۳۲ و ۳۳ این نشریه، تغییر دیگری رخ می‌دهد (تصویر ۵)؛ خط عنوان تغییر می‌یابد و این بار لوگو تایپی با خط ثلث در مقابل دیدگان مخاطبین قرار داده می‌شود. در این طرح جدید، خط ثلث با کمک اعراب در قالبی مستطیل شکل و افقی ارائه می‌شود. این طرح، به نسبت طرح‌های قبلی، فضای بیش‌تری از سرلوحه را اشغال کرده و با قلمی درشت ارائه شده است؛ تا بتواند رسالت اصلی خود را - که همان دیده شدن است - به انجام برساند. این لوگو تایپ تا آخرین شماره با خیر الکلام و خوانندگان همراه بوده است. نشریه خیر الکلام، نخستین و یکی از وزین‌ترین نشریات تاریخ مطبوعات گیلان بود، که در راه آزادی خواهی و مشروطه خواهی، همواره کوشش می‌نمود. نکته جالب توجه در خصوص این نشریه، این است که در طی حدود سی شماره نخست، طراحی لوگو تایپ آن، شش بار دچار تغییر شده و هفتمین طرح سیاست‌گذاری این نشریه را قانع کرده است؛ این، نشان‌دهنده حساسیت

تصویر ۷: لوگوی نشریه صدای رشت (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

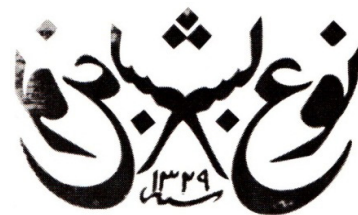
تصویر ۶: لوگوی معروف نسیم شمال، که تا آخرین شماره با آن بوده است

آخرین شماره، همراه نشریه بوده است.

صدای رشت

به تبعیت از همین سلیقه عمومی - که در آن دوران حاکم بوده - دست به چنین ترکیبی زده است. عنوان نوع بشر، به قلم نستعلیق نوشته شده است؛ نکته جالب این که، وضعیت قرارگیری آن، بخشی از تصویر صورت یک انسان را نیز در ذهن متبادر می - سازد که با کلمه بشر، مراعات نظیر دارد. قالب کلی این لوگو تایپ، مربع مستطیل است و برای این که مستطیل ایجاد شده در عرض، بیش از اندازه، کشیده نشود، محور قرینگی را بر روی بخشی از کلمه قرار داده و این باعث شده است تا دو کلمه در هم تداخل کنند و به لحاظ فرمی، توفیقی زیبایی شناسانه یابند. برای کامل شدن قالب مستطیلی، سال آغاز به کار نشریه در پایین کادر و در بین دو حرف «ع» قرار گرفته است.

آنچه از لوگو تایپ این نشریه برمی آید، عنوان با خط ثلث و در قالبی مربع شکل نگاشته شده است. نکات ظریفی در طراحی این عنوان وجود دارد. طراح در ترکیب و چیدمان این حروف جهت زیبایی طرح، اقداماتی کرده است. کلمه «رشت» را بر روی کلمه «صدای» سوار کرده است. حرف «ر» و «ش» و انتهای «د» و «ی»، به موازات هم قرار گرفته اند؛ به شکلی که ریتم، به خوبی در این لوگو تایپ احساس می شود و چرخش چشم، به راحتی در تمام لوگو تایپ، صورت می - پذیرد. سه کلمه «حریت»، «مساوات» و «عدالت» - که به زیبایی توسط

تصویر ۸: لوگوی نشریه نوع بشر (ماخذ: فخرایی، ۱۳۷۱: ۲۷۸).

جنگل

لوگوی آن - که در تمام شماره ها بدون تغییر و ثابت بوده - بی شک، یکی از بهترین، فنی ترین و زیباترین لوگوهای مطبوعات گیلان و ایران بوده است. این لوگو از ترکیبی متعکس - که در آن دوران شایع بوده - به زیبایی هر چه تمام تر، استفاده نموده است. حروف و کلمات طوری در یکدیگر تنیده اند که فضای جنگ و شلوغی جنگل و حس مبارزه، به خوبی در آن نمایان است. عنوان که به خط ثلث نوشته شده، مفهوم مقاومت را به خوبی نشان داده است. دو سرکش «گ» رحل کتاب را تداعی می کند و آرمان های نشریه به خوبی از لوگوی آن پیداست. سال آغاز به کار نشریه نیز در فضای خالی زیر آن نوشته شده است. قرینگی و خطوط

نقطه های ممتد محصور شده اند - در زیر این لوگو تایپ، واقع شده اند (تصویر ۷).

نوع بشر

تصویر ۸، لوگوی پنجمین شماره این نشریه را نشان می دهد. یکی از راهکارهای زیبایی شناسانه در طراحی لوگو در آن روزگاران، ترکیب های متعکس بوده که از سنت های دیرینه تر نشات گرفته شده بود. نشریه «نوع بشر» نیز

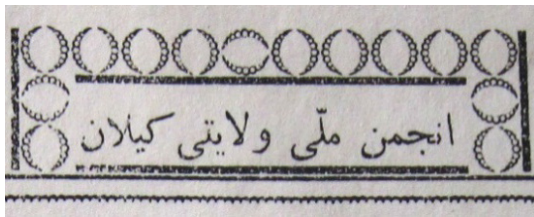

تصویر ۱۰: لوگوی نشریه طلوع (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد).

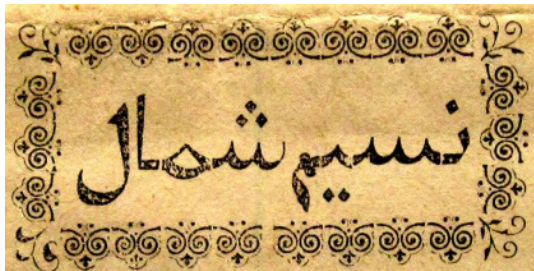

تصویر ۹: لوگوی روزنامه جنگل (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد)؛

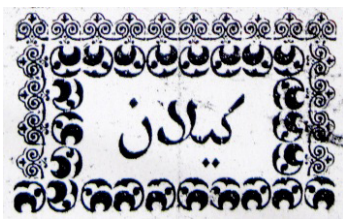

تصویر ۱۲: لوگوی نشریه انجمن ملی ولایتی گیلان (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد).

تصویر ۱۳: نخستین لوگوی نسیم شمال (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

تصویر ۱۴: نخستین لوگوی نشریه گیلان (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد).

برای نخستین بار، خط ایرانی در مواجهه با ابزار مدرنیته، ناچار به از دست دادن بخش زیادی از هویت و سنت خود می‌شود. تا پیش از این، خطوط سنتی - که یکی پس از دیگری، با ذوق و سلیقه ایرانی به وجود آمده بودند - همچون حلقه‌هایی به هم متصل، ادامه حیات می‌دادند. اما حلقه این اتصال، با ورود چاپ سربی از بین رفته و مسیر جدیدی در خط ایرانی به وجود می‌آید. گیلان نیز به مانند سایر نقاط ایران از این اتفاق، بی‌نصیب نبود. این دسته از لوگوها در تاریخ مطبوعات گیلان، عموماً ساده‌تر از دسته‌های دیگر طراحی می‌شده‌اند. در مجموع، حروف سربی کم‌تر می‌توانست سرمنشا خلاقیت در طراحی لوگو تاپ قرار گیرد. به دلیل این که، در طراحی این دسته از لوگو تاپ‌ها، نکته قابل توجهی یافت نمی‌شود و غالباً، بسیار ساده هستند؛ در این جا، تنها سه نمونه از نشریات با خصوصیات این دسته، معرفی و تحلیل می‌شوند:

انجمن ملی ولایتی گیلان

«انجمن ملی ولایتی گیلان»، یکی از نخستین نشریات تاریخ مطبوعات گیلان است. لوگوی این نشریه بسیار ساده

مقاطع و متنوع از مشخصات ظاهری این لوگو می‌باشد که وجه تمایز این لوگو با سایر لوگوهاست. این نشریه، بیانگر عقاید جنگلی‌ها بود و از نشریات ارزشمند تاریخ مطبوعات گیلان و ایران می‌باشد (تصویر ۹).

طلوع

لوگوی مجله «طلوع» با خط ثلث و به زیبایی نوشته شده است. حروف این کلمه در هم تنیده و ترکیب آن پر از خطوط منحنی است که با ضخامت‌هایی متنوع و بالبه‌های تیز و پر جنب و جوش، به خوبی تحرک را القا نموده است. در فضاهای منفی این لوگو، علائم و اعراب‌های فراوانی به کار رفته‌اند؛ تا ترکیب دایره‌ای شکل لوگو را کامل‌تر سازند. لوگوی طلوع با ترکیب دایره‌ای در بالای نشریه و در وسط سرلوحه، طلوع خورشید را تداعی می‌کند (تصویر ۱۰).

تصویر ۱۱: لوگوی نشریه حقایق (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

حقایق

لوگوی نشریه «حقایق» با خط نسخ نوشته شده و به شکل متعکس و از تکرار عنوان آن به شکل قرینه و در مقابل هم تشکیل شده است؛ به شکلی که امتداد حرف «ق» با چرخشی به انتهای حرف «الف» متصل می‌شود و در وسط، شکل یک گل را به خود می‌گیرد. قرینه این عنوان، ترکیب زیبایی به خود گرفته است که به لحاظ چرخش عنصر خط و نقطه، در سرتاسر لوگو مثال‌زدنی است. در پایین لوگو و در زیر دو «الف» و درست در وسط، ترجمه آن به زبان خارجی نوشته شده است (تصویر ۱۱).

نشانه‌های نوشتاری متأثر از حروف سربی

در این گونه از نشانه‌ها، رد پای ورود چاپ سربی و حروف مخصوص به آن و تاثیرات این حروف بر تایپ ایرانی، به خوبی قابل مشاهده است. به طوری که چاپ سربی و محدودیت‌های ناشی از ساز و کار آن، منجر به ایجاد فونت‌هایی جدید شد، که چنین اتفاقی در تاریخ رسم الخط ایرانی، سابقه نداشته است.

در آمده - در دست خود، لوحی را گرفته است؛ که بر روی آن، به قلم نسخ عبارت خیر الکلام، به شکلی بسیار ساده و با قلمی ریز و تقریبا، به مانند نخستین شماره‌های نشریه، نوشته شده است. دو طرف لوح با روبان‌هایی تزیین شده است. این طرح، به مانند طرح گذشته ترکیبی از تصویر و نوشتار است؛ اما تفاوت‌های زیادی هم دیده می‌شود. این لوگو، فقط در دو شماره خیر الکلام، استفاده شد و در شماره ۲۶، برای چندمین بار لوگوی نشریه تغییر یافت (تصویر ۱۵).

در این شماره، میزان تغییرات به نسبت گذشته بیش تر شده و ضمن تغییر در ترکیب نوشته عنوان، تصویر نیز به میان آمده و با عنوان ترکیب شده است. آن چه از تصویر برمی آید، در وسط سرلوحه، فرشته‌ای روی سکویی نشسته، در دست چپ او، پالت رنگی قرار گرفته و قلم مویی به دست راستش گرفته و در حال نقاشی بر روی لوحی است که عنوان خیر الکلام، روی آن نوشته شده است. فرشته نقاش، در حال تذهیب این لوح است. آن چه از شمایل طراحی این تصویر برمی آید، به احتمال زیاد، مدعی این است که این تصویر، از تصاویر آماده‌ای است که همراه با حروف سربی وارد ایران شده است؛ و یا اگر این طور نبوده، طراح، بسیار متأثر از طرح‌های آماده غربی به طراحی این کاراکتر پرداخته است. عنوان خیر الکلام، مجددا

و بدون حساسیت بصری خاصی، تنها با حروف سربی نوشته شده است. و جالب تر این که، اندازه فونت لوگو تایپ، با فونت متن، برابر است و هیچ وجه تمایزی بین متن و عنوان وجود ندارد (تصویر ۱۲).

نسیم شمال

نخستین لوگوی این نشریه، بسیار ساده و با حروف سربی طراحی شده است. تفاوت این لوگو، با لوگوی نشریه قبلی، این است که نسیم شمال، با فونتی متفاوت تر از فونت‌های معمول سربی، و هم چنین، کمی درشت تر و برجسته تر از فونت متن ارائه شده است که این تفاوت فونت، ناخواسته و مبتنی بر خلاقیت‌های سازندگان دستگاه‌های چاپ بوده که از دیدگاه هنر ایرانی، چندان جالب توجه نبوده است (تصویر ۳).

گیلان

لوگوی روزنامه «گیلان» نیز متأثر از حروف سربی بوده؛ اما با فضایی نرم تر از فونت‌های معمول سربی - که گویا یکی از فونت‌های فانتزی تر سربی بوده است - که به واقع، به خوبی حق مطلب را ادا کرده و نماینده خوبی برای نشریه وزین گیلان نبوده است (تصویر ۱۴).

نشانه‌های ترکیبی

در این نشانه‌ها، تصویر و نوشتار در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند و با هم به هماهنگی می‌رسند و ترکیبی را به بار می‌آورند که در برخی از موارد، نوشتار بسیار ساده و تمرکز بر روی تصاویر و در برخی موارد نیز بلعکس است. در برخی موارد، تصویر و نوشتار به هم مربوطند و در برخی موارد هم، تصاویر صرفا، جنبه تزیینی به خود می‌گیرند و به موضوع مربوط نیستند، اما هماهنگی دارند. این تصاویر ترکیب شده در اکثر موارد، از مجموعه‌ای از ریز نقش‌های چاپی به وجود می‌آیند که شکلی واحد را تشکیل می‌دهند و گاهی نیز از تصویرسازی تزیینی بهره می‌جستند. در این جا، چند نمونه از این دسته از نشریات معرفی و تحلیل می‌شوند:

خیر الکلام

در خصوص این نشریه، شرحی در دسته ۱، داده شد. در شماره‌های بعدی، لوگوی این نشریه چند بار دچار تغییر می‌شود؛ که از این میان، دو لوگوی آن، جزو این دسته به حساب می‌آیند. نشانه‌ای که از ترکیب نوشته و تصویر استفاده شده است. این بار، فرشته‌ای - که در شمایل کودکی با دو بال

تصویر ۱۵: لوگوی نوزدهمین شماره خیر الکلام (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

تصویر ۱۶: لوگوی بیست و چهارمین شماره خیر الکلام (ماخذ: آرشیو کتابخانه ملی رشت).

وصال» بدین قرار است: عبارت زمان وصال، روی لوحی به قلم نسخ تحریری بسیار ساده نوشته شده، که این لوح در دست یک فرشته، قرار گرفته است. فرشته ایستاده و دارای دو بال می باشد. در لوگوی این نشریه تمرکز روی تصویر است و لوگو بسیار ساده و در دل تصویر جای گرفته است (تصویر ۱۸).

تصویر ۱۹: لوگوی شماره ۸ نشریه راه خیال (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد).

تصویر ۲۰: لوگوی نشریه نامه نسوان شرق (ماخذ: نوزاد، ۱۳۷۴: ۶۷۲).

راه خیال

در سرلوحه شماره ۸ نشریه «راه خیال»، طراح، ضمن حفظ ترکیب کلی آن، در جزئیات لوگو، تغییراتی را اعمال کرده، که آن را نسبت به طرح‌های گذشته متمایز ساخته است. طراح، تمامی حروف این عبارت را به هم مرتبط و متصل کرده است و با این حرکت، راه‌هایی خیالی را در ذهن متبادر ساخته است که به یکدیگر مربوط هستند. در مجموع، لوگوهای راه خیال، با طراحی خام‌دستانه و اسکیس‌وار، سیاست نشریه را - که مجله‌ای کاریکاتور و طنزگونه بوده - نشان داده است. در این لوگو، نوشته عنوان با اسلیمی اطراف آن، یک ترکیب باهویت ایرانی داده است (تصویر ۱۹).

نامه نسوان شرق

این نشریه - که مدافع حقوق زنان بوده - دارای لوگویی منحصر به فرد است. همان‌طور که در تصویر پیداست، لوگوی این نشریه، عبارت است از یک تصویرسازی به سبک غربی،

با خط نسخ نوشته می‌شود؛ اما با تغییراتی نسبت به گذشته؛ به طوری که، حروف به نسبت طرح‌های گذشته فشرده‌تر هستند و «م» انتهای عنوان، بالای کلمه سوار شده و عنوان در قالبی هندسی قرار دارد. این طرح پرتکلف، فقط چند شماره دوام آورد. اما بر نگارنده، مشخص نیست که دقیقاً، تا

تصویر ۱۷: لوگوی نشریه مدرسه تمدن (ماخذ: فخرایی، ۱۳۷۱: ۲۷۶).

تصویر ۱۸: لوگوی نشریه زمان وصال (ماخذ: خمایی زاده، ۱۳۷۲: ۳۴۸).

چه شماره‌ای از آن استفاده شده، چرا که شماره ۲۲ و ۲۳ این نشریه را نیافته است. آن چه مسلم است این طرح، بیش از پنج شماره منتشر نشده است. زیرا شماره ۲۴ خیرالکلام، لوگوی دیگری را نشان می‌دهد (تصویر ۱۶).

مدرسه تمدن

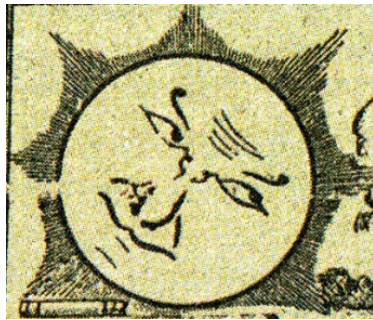
لوگو تاپ این نشریه، جالب و متفاوت از سایر نشریات است. دو شاخه زیتون نیم‌دایره‌ای و متقاطع دیده می‌شود که با هم یک دایره را تشکیل می‌دهند. در داخل این فضای دایره‌ای، یک دایره‌ی بسیار دقیق کشیده شده که عنوان نشریه در داخل آن، گنجانده شده است. در داخل این دایره، عبارت «مدرسه تمدن» با فونت نسخ تحریری و به شکلی ساده، ارائه شده است. در زیر این عبارت، تصویر یک دست از مج به پایین، گنجانده شده - که در دست قلمی دیده می‌شود - که در حال تحریر است. این تصاویر، رسالت صلح طلبانه و روشنگرانه این نشریه را به خوبی بیان می‌کند (تصویر ۱۷).

زمان وصال

همان‌طور که در تصویر پیداست، لوگوی نشریه «زمان

تصویر ۲۱: لوگوی نخستین شماره راه خیال (ماخذ: فخرایی، ۱۳۷۱: ۲۷۹).

تصویر ۲۲: لوگوی نشریه صورت (ماخذ: آرشیو شخصی فریدون نوزاد).

نقوش سنتی نیز بوده و هر دو نقش را در آن واحد، ایفا کرده است؛ که این، به لحاظ گرافیکی، حرکتی جالب و درخور توجه است. در مجموع کلمه «راه»، چنان در تصویر حل شده، که برخی از محققین برجسته را نسبت به خوانش نام این نشریه، دچار اشتباه کرده است؛ ه.ل. رابینو و ادوارد براون و به تبع این دو، دیگرانی هم نام این شماره از نشریه را «خیال» خوانده و تلقی کرده‌اند که در این شماره، تغییر نام صورت گرفته است (براون، ۱۳۸۶: ۵۵۸).

صورت

لوگوی این نشریه با تمامی نشریات پیشین تفاوت دارد. لوگوی نشریه «صورت» یک لوگوی تلفیقی است که از تلفیق نوشته و تصویر به دست آمده است. عنوان صورت، به شکلی پرداخته شده است که ضمن این که بار نوشته را به دوش می‌کشد، هم-زمان یک صورت را به شکل تصویری نشان می‌دهد؛ به طوری که، دو کلمه صورت، به شکل متعکس و در مقابل هم قرار گرفته‌اند؛ دو حرف «ص» - که به شکل قرینه در کنار یکدیگرند - فرم چشم یک پرتره و دو حرف «و»، گوشه چشم و محل اتصال چشم و بینی و حرف «ر» فرم بینی و حرف «ت» لب و دهان این پرتره را نشان می‌دهند (تصویر ۲۲). نوع برخورد گرافیکی در لوگو در تاریخ مطبوعات گیلان و ایران، منحصر به فرد و مثال زدنی است؛ چرا که برداشت تصویری از یک یا چند حرف، امری است جذاب، جالب توجه و امروزی.

که عنوان «نامه نسوان شرق» را در دل خود جای داده است. در این تصویرسازی، زنی با یک دست در حال گرداندن گهواره است و با دست دیگر، یک کره زمین را توسط اهرمی می‌گرداند. طراحی تصاویر، توسط خطوط هاشوری صورت گرفته که تعدد این خطوط، جلوه خاصی را به تصویر بخشیده است. جنس خطوط و موضوع اثر، باعث شده تا به طراحی‌های غربی نزدیک شود. این خطوط، طراحی‌های آلبرشت دورر، را در ذهن مخاطب تداعی می‌کند. موضوع طراحی، مطابق حال و هوای نشریه و حمایت از حقوق زنان است. در گوشه بالا و سمت راست و در قسمت کنج، بخشی از یک خورشید پیداست که در داخل آن، کلمه «معارف» نوشته شده است که در باریکه‌های نور آن به خط نستعلیق، عنوان نامه نسوان شرق، آمده است که با قلمی ریز نوشته شده است. هاله نور اطراف سر زن نیز نشان از یک زن مقدس دارد. بر روی کره زمین و نیز در قسمت گوشه پایین در سمت راست، عبارتی نوشته شده که به دلیل کیفیت پایین، تصویر خوانا نیست؛ اما مشخص است که به خط نستعلیق نوشته شده است (تصویر ۲۰).

نشانه‌های تلفیقی

در این گونه از نشانه‌ها، ضمن استفاده هم‌زمان از نوشته و تصویر، تلفیق نیز صورت می‌گیرد؛ به شکلی که تفکیک نوشته و تصویر غیرممکن می‌گردد. معمولاً در این گونه از لوگوها، نوشته، هم بخشی از تصویر است و هم بار معنایی آن عبارت را به دوش می‌کشد. و تصویر نیز، هم رسالت بر عهده داشتن برخی از بخش‌های نوشتاری و هم نقش ویژگی‌های تصویری خود را به خوبی ایفا می‌کند. این دسته از نشانه‌ها، بیش‌تر از سایرین بر خلاقیت و نگاه طراحانه و پرورش یافته می‌باشند. این نگاه، وجه تمایز اثر هنری و غیر هنری است.

راه خیال

تصویر ۲۱، لوگوی شماره نخست راه خیال را نشان می‌دهد. در این لوگو - که متشکل از نقوش سنتی و خط نستعلیق است - حروف و نقوش، به زیبایی باهم تلفیق شده‌اند. حروف کلمه راه خیال، بدون قلم خوش‌نویسی و با تکنیک طراحی دورگیری شده است و سپس، داخل آن، توسط خود طراح، پر شده است و حتی لرزش دست نیز در آن، دیده می‌شود و طراح، آزادانه با این قضیه برخورد نموده است. حرف «ر»، ضمن این که اولین حرف عبارت راه خیال است، یکی از اجزای

تصویر ۲۶: لوگوی نشریه کتاب (ماخذ: آرشیو شخصی استاد فریدون نوزاد).

هفگز

نشریه فکاهی و انتقادی «هفگز»، دارای دو لوگوتایپ بوده که اولین لوگوی آن، حالتی ساختارگرایانه دارد (تصویر ۲۴). این لوگو، بر اساس ساختاری افقی و با ضخامت یکسان به شکلی هندسی و با محوریت عنصر خط، به زیبایی خلق شده است. جالب این که، این لوگو، به شکل تو خالی ارائه شده که ترکیب مدرن و زیبایی را به هم زده و بسیار شبیه به آثار انتزاعی هنر مدرن شده است.

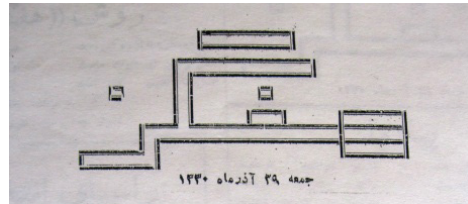
کتاب

لوگوی نشریه «کتاب»، به شکلی طراحی شده که با خطوطی شبیه به یک اثر چوبی و به حالتی سه بُعدی نما، به خوبی، بیانگر معنای آن است. لوگوتایپ این نشریه، آزادانه و در راستای بیان سیاست نشریه بسیار موفق عمل کرده است. لوگوی کتاب، ساده، بی آرایش، خام‌دستانه، محلی و صمیمی طراحی شده است. استفاده از این جنس خط، پرچین‌های گیلانی را به ذهن متبادر می‌سازد که با معنی کلمه کتاب، به خوبی سازگار است (تصویر ۲۵).

در مقاله حاضر، ۱۷ نشریه - که دارای ویژگی‌های فنی مناسب‌تر و به لحاظ گرافیکی شاخص‌تر بوده - مورد مطالعه قرار گرفت؛ که بعضاً از هر نشریه، چند لوگو مورد تحلیل قرار گرفتند که در مجموع، ۲۵ لوگو مورد بحث و بررسی واقع شدند. جدول فوق - که به ترتیب تاریخی نشریات مرتب شده است - نشان می‌دهد که تقدم و تاخر تاریخی، نمی‌تواند ارتباطی با نوع نگرش طراحی لوگوتایپ‌ها داشته باشد؛ فقط دسته ۵ از این مورد، مستثنی است و مربوط به زمان متاخر است. هم‌چنین، مطابق جدول فوق، از ۱۷ نشریه، ۳ نشریه در بیش از یک دسته می‌گنجد، که نشان‌دهنده تنوع در ساختار طراحی عنوان نشریه است. بر طبق این جدول، دسته ۱ دارای بیش‌ترین فراوانی است. یعنی این که از خطوط سنتی در

تصویر ۲۲: لوگوی دوم نشریه گیلان ما

تصویر ۲۵: لوگوی نشریه هفگز

نشانه‌های نوشتاری آزاد و فانتزی

در این نوع از نشانه‌ها، طراحان، با استفاده از فرم‌های متنوع و یا با الهام از اشکال هندسی و یا فرم‌های زیبایی‌شناسانه دیگر، دست به طراحی لوگوتایپ می‌زنند - که به طور مشخص نمی‌توانند در دسته‌های بالا بگنجد - در برخی از این گونه لوگوها، حال و هوای لوگو، بسته به موضوع و سیاست نشریه تعریف می‌شود؛ در برخی از آن‌ها، یک نشریه فکاهی، لوگویی فانتزی به خود می‌گرفت و یا در برخی دیگر، نوع قلم، روحیه‌ای صنعتی را به ذهن متبادر می‌کرد. این گونه از نشانه‌ها، به لحاظ زمانی، متاخرتر از سایرین بودند و بعدها به تدریج، جای لوگوتایپ‌های سنتی‌تر را گرفتند. این دسته از نشانه‌ها، این آزادی را به طراح می‌دادند، تا به فراخور موضوع و جهت‌گیری و خط فکری نشریه، آزادانه دست به طراحی بزنند. این گونه نگرش، امروزه در ایران و جهان بیش‌تر به چشم خورده و کامل‌تر نیز شده است. در این جا، چند نمونه از نشریات، معرفی و تحلیل می‌شوند:

گیلان ما

لوگوی «گیلان ما»، نخستین لوگوی تاریخ مطبوعات گیلان است که از خطوط سنتی و یا خطوط تحریری در آن، استفاده‌ای نشده و لوگو با فونتی فانتزی طراحی شده است و می‌توان گفت، نخستین لوگوتایپ فانتزی مطبوعات گیلان است (تصویر ۲۳). لوگوی گیلان ما، با خطوطی خشک و محکم و در درون یک کادر مستطیل شکل افقی قرار گرفته است. تمامی زوایا و حروف گیلان ما، توسط خطوطی مهندسی گونه به یک نقطه گریز متصل شده‌اند که به لوگو، حالتی سه بُعدی داده است.

جدول مقایسه وضعیت دسته‌بندی نشریات و نوع خط مورد استفاده در هر کدام (ماخذ: نگارنده)

ردیف	نام نشریه	شروع فعالیت	وضعیت دسته‌بندی	نوع خط
۱	خیرالکلام	۱۲ مرداد ۱۲۸۶ خورشیدی	دسته ۱ و ۳	نسخ / ثلث / نستعلیق
۲	انجمن ملی ولایتی گیلان	۸ شهریور ۱۲۸۶ خورشیدی	دسته ۲	نسخ تحریری
۳	نسیم شمال	۱۸ شهریور ۱۲۸۶ خورشیدی	دسته ۱ و ۲	نسخ تحریری / ثلث
۴	گیلان	۱ بهمن ۱۲۸۶ خورشیدی	دسته ۲	نسخ تحریری
۵	مدرسه تمدن	۱۰ خرداد ۱۲۸۸ خورشیدی	دسته ۳	نسخ تحریری
۶	صدای رشت	۲۶ دی ۱۲۸۹ خورشیدی	دسته ۱	ثلث
۷	نوع بشر	۴ دی ۱۲۹۰ خورشیدی	دسته ۱	نستعلیق
۸	زمان وصال	۲۷ اردیبهشت ۱۲۹۰ خورشیدی	دسته ۳	نسخ تحریری
۹	راه خیال	۵ مرداد ۱۲۹۰ خورشیدی	دسته ۳ و ۴	ثلث
۱۰	جنگل	۲۰ خرداد ۱۲۹۶ خورشیدی	دسته ۱	ثلث
۱۱	طلوع	۲ دی ۱۳۰۲ خورشیدی	دسته ۱	ثلث
۱۲	صورت	۱۳۰۳ خورشیدی	دسته ۴	فانتزی
۱۳	حقایق	مهرماه ۱۳۰۴	دسته ۱	ثلث
۱۴	نامه نسوان شرق	اوایل سال ۱۳۰۵ خورشیدی	دسته ۳	نستعلیق
۱۵	گیلان ما	۲۷ آبان ۱۳۲۸ خورشیدی	دسته ۵	فانتزی
۱۶	هفگز	۲۹ آذر ۱۳۳۰ خورشیدی	دسته ۵	فانتزی
۱۷	کتابم	۲۰ فروردین ۱۳۳۱ خورشیدی	دسته ۵	فانتزی

طراحی نشریات، بیش از سایرین استقبال شده است. در میان خطوط سنتی نیز به ترتیب خطوط ثلث، نستعلیق و سپس، نسخ بیشترین کاربرد را داشته است.

نتیجه‌گیری

با بررسی شواهد و اسناد مربوطه و همچنین، مطالب مطرح شده در این مقاله، در می‌یابیم که طراحی گرافیک در گیلان، نسبت به سایر نقاط ایران، سابقه‌ای طولانی‌تر دارد. چرا که دارای مردمی فرهنگ‌دوست و فرهنگ‌پرور بوده و همچنین، به دلیل موقعیت جغرافیایی و همسایگی با دروازه اروپا و به تبع آن، پیشگام شدن در بهره‌برداری از تکنولوژی و مصادیق دنیای مدرن، در عرصه طراحی گرافیک نیز پیش‌قدم بوده است. با مطالعه بر روی مطبوعات گیلان و به خصوص، لوگو تایپ‌های آن خواهیم یافت، که بخشی از جامعه گرافیک ایران در مقیاسی کوچک‌تر، قابل مشاهده بوده و به همان نسبت با پیشرفت تکنولوژی، پیشرفت کرده و در شکوفایی دوران مشروطه و مواجهه با اقبال عمومی ملت،

بالنده و شکوفا شده است. اما تفاوت‌هایی هم در این مقایسه دیده می‌شود؛ در گیلان، رکود فعالیت مطبوعاتی و به تبع آن، فعالیت‌های گرافیکی، کم‌تر دیده شده است. خلاقیت و پای‌بندی شدید به سنت‌های تصویری - که در این جا، منظور خطوط سنتی بوده است - با هم پیوند خورده‌اند. در گیلان از نقش‌های وارداتی - که با دستگاه‌های چاپ سربی وارد شده‌اند - در راستای تزئین خطوط سنتی استفاده شده است؛ نه به عنوان طرح اصلی. جدول فوق و نتایج حاصل از آن، دلیلی بر این مدعا است. در طراحی لوگو تایپ‌های مطبوعاتی گیلان، پنج‌گونه گرایش متفاوت دیده می‌شود که دسته اول - که متأثر از خطوط سنتی بوده‌اند - بیشترین تعداد را تشکیل می‌دهند؛ این گواه بر تاکید طراحان گیلانی بر حفظ سنت‌ها و حفظ هویت ملی است. استفاده فراوان از خطوط ثلث، نستعلیق و نسخ - که بیشترین کاربرد را در بین لوگو تایپ‌ها داشته - این گفته را ثابت می‌کند. یکی دیگر از نکات جالب توجه در لوگو تایپ‌های مطبوعات

گیلان، وسواس مدیران نشریات در بهر روزرسانی لوگو تایپ‌ها و هم‌چنین، تغییر ذائقه دایمی در طول دوران نشر است. نشریاتی که این حساسیت‌های زیبایی‌شناسانه، منجر به تغییرات مکرر لوگو تایپ‌های آن‌ها شده است.

پی‌نوشت

۱. نخستین نشریه‌ای که در گیلان کار خود را آغاز نمود، نشریه خیرالکلام بود که مدیر مسئول آن، شیخ ابوالقاسم افصح المتکلمین املشی، بوده و نشریه در شهر رشت آغاز به کار نموده و در نخستین چاپخانه گیلان، یعنی چاپخانه‌ی «ساحل نجات» در انزلی به اپ می‌رسیده است. «نخستین شماره روزنامه خیرالکلام، روز یکشنبه ۲۴ جمادی‌الآخر سال ۱۳۲۵ هجری قمری (برابر با ۱۲ مرداد ماه ۱۲۸۶ خورشیدی) در شهر رشت منتشر شد». بنابراین، سال تولد فعالیت حوزه مطبوعاتی پربار گیلان، از این تاریخ آغاز شد؛ و بازه زمانی مقاله حاضر نیز از این به بعد، بررسی خواهد شد.
۲. نام نوعی زنبور است که پس از نیش زدن، چند ناحیه از پوست (۷ ناحیه) تاول می‌زند و سوزش بسیاری دارد.
۳. کتاب، آلونک ماندنی است که در شالیزارها و باغات چای گیلان، عموماً با چوب و به شکل بسیار ساده‌ای ساخته می‌شد و کارگران از آن، به‌عنوان محلی برای استراحت و هم‌چنین، نگهبانی استفاده می‌کردند.

منابع

- براون، ادوارد (۱۳۸۶). *تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت*، محمد محمدلوی عباسی، تهران: علم.
- حاج سید جوادی، حسن (۱۳۷۴). «*هفت جنگل*» کتاب گیلان، جلد ۲، تهران: گروه پژوهشگران ایران.
- حسینی کومله، محسن (۱۳۹۱). «*سرآغاز تصویرگری در مطبوعات گیلان*»، دو ماهنامه گیله‌وا، شماره ۱۲۱، ۱۸-۲۱.
- خمایی زاده، جعفر (۱۳۷۲). *روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق. ۱۲۸۹ ش.*، تهران: اطلاعات.
- رابینو، ه. ل. (۱۳۲۹ ق.). *صورت جراید ایران*، رشت: مطبعه عروه‌الوثقی.
- رضوانی، محمد اسماعیل (۱۳۷۴). «*چاپخانه‌های گیلان*» کتاب گیلان، جلد ۳، تهران: گروه پژوهشگران ایران.
- سرتیپ پور، جهانگیر (۱۳۵۹). «*ولین‌ها در گیلان*»، دامون، سال اول، شماره ۱۵، ۲.
- سهیل نقشی، محمد جواد (۱۳۸۱). *چاپ و مطبوعات در گیلان از مشروطه تا امروز*، رشت: شهر باران.
- فخرائی، ابراهیم (۱۳۷۱). *گیلان در جنبش مشروطه*، تهران: آموزش انقلاب اسلامی.
- قاسمی، سید فرید (۱۳۸۷). «*باز کاوی گوشه‌هایی از تاریخ مطبوعات گیلان/ افلاطون و مساوات رشت*»، گیله‌وا، سال هفدهم، شماره ۱۰۱، ۴۲.
- کسروی، احمد (۱۳۶۹). *تاریخ مشروطه ایران*، تهران: امیر کبیر.
- نوزاد، فریدون (۱۳۷۹). *تاریخ جراید و مجلات گیلان*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

نشریات صحافی شده موجود در کتابخانه ملی رشت

- ..... (بی‌تا). روزنامه خیرالکلام (دوره‌های کامل از سال ۱۳۲۵ ق. - ۱۳۲۹ ق.)، ۵ جلدی، رشت: کتابخانه ملی رشت.
- ..... (بی‌تا). گلچین نشریات دوره مشروطه، رشت: کتابخانه ملی رشت.